

FUNCȚIUNEA SOCIALĂ A CÎNTECULUI BĂTRÎNESC BALADA LUI VARTICI

ANTON BALOTĂ

În culegerea de poezii populare publicată de *Alexandru Vasiliu*¹, cuprinzind texte din *Tătărașii Sucevei*, apare și o baladă intitulată bizar *Nourel și Calapod paharnicul* (I)².

Anecdotica baladei se bazează pe o dublă poveste de dragoste, în care, în contrast cu primitivitatea artistică a formei înregistrate, se găsesc câteva elemente de limbă ce aparțin unei terminologii evocînd un alt mediu social, în afara celui folcloric al circulației sale moderne, *paharnic, armaș*, etc.

Deși indicațiile eventuale ale acestor termeni pot fi infirmate de apariția alături de ei a unor barbarisme lexicale, evident moderne, aparținînd numai aparent aceleiași categorii sociale, ca *vodeasă*, totuși o adiere de frumos, un nume — *Nourel* — cu vechile sale răsunete, așează de la simpla lectură această baladă peste nivelul și nerealizarea artistică a formei înregistrate.

Sîntem în fața unei poezii, ce are anecdotic numeroase forme înrudite cu textele altor culegeri, care prezintă alături de filonul fabulației, multiple și variate interferențe cu motive literare sau anecdote poetice secundare, păstrîndu-se legăturile dintre ele prin tipul eroinei — *femeia fatală* — ca și prin numele ce i se dă în mod unanim: *Doamna Ileana*.

Imprudentul Nourel își strigă prin tîrg dragostea ce poartă Doamnei Ileana și chiar și biruința ei. Firească și fatală, răzbunarea Domnului urmează, dar uciderea lui Nourel atrage și sinuciderea Doamnei. Episodul se încheie exprimînd mîhnirea voievodului și muștrările ce aduce boierilor ce îi descoperiseră adevărul. În cel de al doilea episod Domnul este trezit din somn de duiosia unui cîntec de fluier. Cercetarea situației dă la lumină dragostea fiicei sale cu Paharnicul Calapod. Acesta scapă însă de osînda domnească prin măiestria cîntecului său. Domnul înduișat unește pe cei doi îndrăgostiți (I).

O tragică poveste de dragoste, pe care, desigur, în urma degradării fabulației originale, s-a împletit, parazitar, prin efectele înrudirii subiective, o a doua anecdotică, aceea a lui *Calapod paharnicul*, ce constituie o altă tradiție poetică, avînd circulație independentă³.

Privită strict exterior și formal, balada ar putea fi considerată ca o formă literară pur folclorică, ce ar fi adoptat pentru înzestrarea eroilor săi cu prestigiul social, o terminologie socială boierească.

Ne aflăm totuși, cu toate înfățișările formale ale acestei versiuni, redusă ca aspecte exterioare și reținută în circulație numai din cauza situațiilor epice, precum și din cauza eternului omenesc

¹ v. *Cîntece, urături și bocete de ale poporului*, Buc. 1909.

² Cîfirele romane trimit la indicațiile bibliografiei finale.

³ v. S. F. I. Marian, *Poezii populare romine*, I, Cernăuți 1873, 60.

cuprins în versurile sale, în fața unei producții poetice, ce a avut inițial un alt conținut epic, oglindind fapte și evenimente ce aparțin unui alt mediu social.

Dacă pentru această afirmație nu pledează imediat identificări de fapte sau situații istorice, vorbește în schimb, o unică valoare documentară, singura pe care a putut-o reține versurile acestei balade pe baza unei bogate și străvechi tradiții poetice. Această valoare este exprimată prin numele lui *Nourel*.

Acest nume trebuie să fi fost profund semnificativ și plin de amintiri în regiunea *Sucevei*, de vreme ce el a stărui în versurile acestei tradiții poetice numai și tocmai aci, în această versiune a cîntecului *Doamnei Ileana*, înregistrată în preajma vechii cetăți de scaun a Moldovei.

Nu cunoaștem semnificația ce o va fi avut acest *Nourel* în anecdotica originară a acestei tradiții poetice și desigur nu o vom putea afla niciodată, numele său, însă, coroborat cu tipul uman pe care îl acoperă — cuceritor de femei ce aleargă ziua în amiaza mare prin tîrg strigîndu-și biruința unei dragoste vinovate — sugerează un raport organic și genetic al anecdotei cu acel boier *Nour*, tînărul tovarăș de petreceri și desfrîinare al lui *Iliș Rareș* (1546—1551), prietenul ce va deveni cel mai apropiat sfetnic al nevrednicului fiu al lui *Petru Rareș*, după ce acesta va săvîrși crima poetizată tocmai în forma originară a tradiției poetice a *Doamnei Ileana*.

Sîntem deci în fața unui nume ce sugerează localizarea în timp și spațiu a tradiției *Doamnei Ileana*.

Este neîndoielnic că formal și la prima vedere această afirmație poate fi considerată ca apriorică și nejustificată, fiind lipsită, dar numai în aparență, de alt probatoriu în afara sugestiilor egate de numele lui *Nourel*.

O asemenea obiecțiune ar putea avea valoare numai dacă anecdotica primului episod al baladei ce am analizat, ar fi izolată în circulația folclorică romînă.

Deși personalitatea *Doamnei Ileana*, ce formează cheia descifrării istoricității acestei tradiții poetice nu poate fi istoric recunoscută în datele anecdote ale unui mare grup de cîntece, în care numele său acoperind tipul femeii fatale pîrînd să fi fost utilizat numai pentru a se da fabulației prestigiu social, totuși sugestiile pe care le reflectă amintirile lui *Nourel* asupra identității sale istorice, sînt puternic susținute de dovezile pe care ni le oferă un alt grup de balade, la a căror analiză trecem.

Culegerea de versuri populare a lui *N. Păsculescu*⁴ cuprinde un cîntec al *Doamnei Ileana* (V) înregistrat în Romanăți.

După o petrecere, Doamna Ileana mărturisește finului ei, Vartici, dragostea ce-i poartă. Speriat, finul încearcă să scape de păcat, pretextînd că trebuie să schimbe hainele de « vineție » ce purta, cu cele de « curvie ». Și așa boierul își i-a lumea în cap de spaima păcatului voit de nașă, dar este căutat, găsit și adormit cu farmece și buruieni, de Doamnă. După nunta făcută în puterea somnului, la redeșteptare, Vartici se sinucide și lingă el Doamna Ileana face la fel (V).

Importanța acestei versiuni, în care apar de altfel, după cum se va vedea și personajele autentice — *Doamna Ileana* și boierul *Vartici*, — stă în aceea că versurile sale conservă o mărturie, indirectă, dar categorică, a originii sociale a acestei tradiții poetice.

Într-adevăr versurile:

*să lepăd Țoalele de vineție
să iau Țoale de curvie*⁵,

documentează, cu toată sîrăcia lor artistică originile feudale ale anecdotei inițiale. Și aceasta nu pentru că un creator poetic pur folcloric nu și-ar fi putut îmbrăca eroul în stofă venețiană, ci mai ales pentru că se subliniază, într-o mentalitate cavalerască, abil exprimată prin motivul schimbării hainelor, faptul, că împlinind grozăvia cerută de *Doamna Ileana*, eroul se situa în afara Ținutei cavalerești, de care ar fi trebuit să se despartă, dacă s-ar fi supus tentației nașei sale.

⁴ v. *Literatură populară romînească*, Buc. 1910.

⁵ v. V, vers. 67/8.

Pășim acum la analiza unei ultime versiuni a acestei tradiții poetice, ce se află, din punct de vedere anecdotic, mult mai aproape ca precedenta de ceea ce a fost desigur fabulația în forma sa originală. Cităm de astă dată din volumul de *Balade* publicat de C. N. Mateescu la Vălenii de Munte în anul 1909, o baladă înregistrată în *Argeș* (II).

Doamna Ileana, profitînd de plecarea sofului ei la vînătoare, încearcă să ademenească dragostea finului ei din botez, boierul Vartici, sfetnic al Domnului. Îngrozit finul se îndepărtează, părăsește casă, nevastă și copii și ia drumul pribegiei. Minioasă și inveninată, Doamna, spre a se răzbuna, pîrăște pe boier Domnului, soful ei, acuzînu-l că ar fi încercat să o siluiască. Bărbatul crezînd-o, prinde pe boierul fugar și pune de-l taie, respingînd rugile fierbinți ale finei sale, soția boierului. Aceasta se sinucide apoi lîngă trupul nedreptățitului său soț. Din mormintele lor cresc apoi doi trandafiri roșii « învîlcinați » (II).

Anecdotică acestei tradiții poetice, ce ne este cunoscută în șase variante publicate ⁶, solidare cu cele ce am analizat, este structural legată, prin cadrul său literar, de istoria biblică a *nevastei lui Putifar*.

Îosif, rob în casa egipteanului Putifar, al cărui om de încredere ajunge prin cînste și pricepere, este caracterizat fizic prin frumusețea sa bărbătească, iar moral, prin cînstea și credința ce poartă stăpînului său. Nevasta lui Putifar, poftind la dragostea lui, încearcă să-l momească, întrebuiînd chiar și silnicia. Respînsă de bărbat, femeia, pentru a se răzbuna se plînge sofului, arătînd că robul ar fi încercat să o siluiască. Minia lui Putifar aruncă pe Îosif în temniță ⁷.

Datele fundamentale ale acestei fabulații — dragostea pătimașă a nevastei, credința și refuzul lui Iosif, minia și răzbunarea femeii și pedepsirea nevinovatului, — sînt în întregime păstrate și în anecdotică tradiției poetice a lui *Vartici*.

Aceasta totuși a prelucrat alte valori ale legendei biblice dîndu-le o nouă înfățișare. Raportul dintre personaje, care se bazează în textul biblic pe situația, *stăpîn și robul său de încredere*, s-a schimbat în versiunea românească, fiind transpus în situația *nașă-fin*. Întemnițarea lui *Iosif* a fost și ea înlocuită în balada lui *Vartici* prin executarea nevinovatului.

Pe linia acestor valori noi și proprii numai anecdotei tradiționale românești, urmează să precizăm momentul istoric ce a generat-o, faptul istoric ce s-a oglindit în versuri, realitatea istorică a personajelor.

Evocînd în fața miezului epic al baladei lui *Vartici*, care poate fi formulat astfel: *boierul Vartici pîrît domnului țării ca necredincios de însăși nașa sa, Doamna Ileana, este executat*; una din informațiile cronicii lui Grigore Ureche, care spune că: *la al doilea an al domniei sale, April 7, în anul 7056 — adică 1548, — Sîmbătă după Paști, Iliș Vodă au tăiat capul lui Vartici hatmanul...* ⁸ am făcut primul pas, și cel mai însemnat, pe drumul identificării istoricității acestei balade și a determinării cauzelor locale și imediate ce au condiționat adaptarea românească a legendei despre *nevasta lui Putifar*.

Boierul *Vartici*, executat la 7 aprilie 1548, în versuri *Vartici*, se numea din botez *Petru*, ca și soțul *Doamnei Jelena Branković*, mama voievodului ucigaș *Iliș Vodă*, fiul lui *Petru Rareș*.

În perspectivele acestor fapte certe, putem înțelege odată cu identitatea personajelor baladei, — *nașa și finul* — și cauza ce a determinat modificarea legendei biblice: executarea *hatmanului Petru Vartici* din porunca *Doamnei Ileana Rareș*, mama voievodului moldovean din acea vreme.

Pentru susținerea legăturii organice ce vedem și admitem între realitățile istorice și adaptarea tradiției biblice, vom cita din izvoarele vremii, știri care, aducînd dovezile documentare, ne vor per-

⁶ v. mai jos la bibliografie.

⁷ v. Geneza, 39.

⁸ v. ed. C. Giurescu, 164.

mite, alături de identificarea fondului istoric al legendei, să punem în evidență și faptul că *tipul femeii fatale* din folclorul român, nu este fructul unor tendințe populare de a generaliza în abstract, ci oglindirea unei realități istorice.

Cronicarul *Eftimie*, ce a trăit în zilele *Doamnei Jelena Branković*, scrie vorbind despre domnia lui *Iliaș Vodă*, fiul ei: «...după toate acestea la îndemnul mamei sale, — Doamna Ileana, — se puse a munci și a căsni pe boieri: pe unii îi lipsea de vedere, pe alții îi dădu morții în toate chipurile»⁹.

Alături de această primă indicație, vom invoca și pe aceea a uneia din victime, *episcopul Macarie*, care, scăpând cu viață, nu a uitat să indice între autorii suferințelor sale, în cronica ce a redactat, întâi pe *Doamna Ileana* și numai în al doilea rând pe *Iliaș*, care domnea, și pe acesta numai în calitatea sa de fiu al mamei sale:

« Oameni bucuroși să facă rău altora, și pricepuți la vicleșuguri, țesură minciuni pline de clevetiri și le spuseră Doamnei Elena și fiului ei Iliaș. Și am căzut cu strașnică cădere, vrednic de plins. Despuiat am fost de scaun, ca un orb fugar și cu grele ispite am luptat și eram mai gol decât văzduhul... »¹⁰.

Dacă vom evoca alături de aceste precizări amintirile lăsate posterității de domnia nevrednicului fiu al *Doamnei Jelena Branković*, despre care cronicarul scrie că: « din afară se vedea pom înflorit, iar dinlăuntru lac împuțit », și mai ales vestea desfrinărilor curții lui *Iliaș Vodă*, vom fi circumscris întreaga atmosferă în care a fost ucis hatmanul *Petru Vartic*.

Interpretarea românească a tradiției populare biblice a *nevastei lui Putifar* se bazează pe sugestiile desfrinatei vieți de curte din zilele fiilor lui *Petru Rareș*, stigmatizînd-o în persoana mamei lor, *Doamna Ileana*.

Creatorul baladei originare a avut la îndemînă două serii de valori certe, deoparte datele reale ale evenimentului, uciderea în urma hotărîrii domnești și de sigur și a intrigilor de curte, al *hatmanului Petru Vartic*, iar de alta, legenda despre *nevasta lui Putifar*, cunoscută de sigur în acel moment în Moldova. Cîntărețul original nu a făcut decît să coordoneze literar aceste valori, — fondul epic inspirator și cadrul poetic, — în perspectivele de desfrinare ce caracterizau momentul creației și, pentru această coordonare, a utilizat sugestiile potrivirii de nume dintre boierul executat, *Petru Vartic* și soțul decedat al *Doamnei Ileana*, autoarea morală a executării, *Petru Rareș*. Astfel, *Vartic* a devenit în literatură, dacă nu a fost și în realitate, finul *Doamnei Ileana*.

Dovada importanței rosturilor determinative ale împrejurărilor locale și momentane proprii anului 1548 și personajelor pe care le-am identificat, în restructurarea dată legendei biblice de balada românească, este produsă de forma ce se dă în această unică tradiție poetică românească unui motiv poetic secundar ce apare numai în versiunea *Mateescu* (II).

Motivul *arborilor îmbrățișați* ce cresc din mormintele iubiților silnic despărțiți, realizat în circulația balcanică, mai ales prin *viță* și *chiparos*, iar în cea românească prin *brad*, *viță* sau *iederă*¹¹, este cu totul altfel formulat în versiunea *Mateescu* a tradiției noastre poetice.¹²

doi trandafiri...
de mijloc învîlcinați,
de vîrfuri apropiati,
tocmai zău ca niște frați¹²

Importanța acestei dovezi derivă din faptul că numele eroului, *Vartic*, descinde etimologic din rădăcina substantivală comună armeană *vard* ce are înțelesul de *trandafir*.

⁹ v. Ion Bogdan, *Vechile cronici moldovenesti înainte de Ureche*, Buc. 1891, 215.

¹⁰ v. Ion Bogdan, *Letopiseșul lui Azarie*, Buc. 1909, 111.

¹¹ v. *Șezătoarea XIII*, Fălticeni, 1913, 136.

¹² v. II, vers. 135/1, 38.

Nu putem desface deci în nici un caz schimbarea formulei obișnuite de realizare a motivului *arborilor îmbrățișați* de sugestiile numelui însuși al victimelor, ce se numeau într-adevăr pe românește *Trandafir*.

Afirmația noastră este susținută de o constatare folclorică secundară, dar tot atât de semnificativă. În versiunea înregistrată în Banat de *Avram Corcea* (III), eroul este numit *Rozan*, nume pe care nu îl putem despărți de numele armenesc al trandafirului, și de amintirile lui *Vartic*, pe care îl traduce.

Acestor valori literare de natură evident cărturărească trebuie să li se adauge, pentru a se putea descifra cu claritate bazele sociale genetice ale acestei tradiții poetice, însăși indicațiile temei literare, istoria biblică despre *nevasta lui Putifar*.

Trebuie considerată deci pe de o parte discrepanța dintre epica orală romină și legendele religioase, iar pe de alta lipsa de ecou a acestei teme literare în circulația poetică sud-slavă. Considerind atât izolarea acestei teme în cadrul epicii populare românești, precum și indicațiile mai sus citate în privința valorilor cărturărești identificate în versurile baladei, nu putem trece cu vederea faptul că în veacurile XV și XVI legenda biblică apare în numeroase manuscrise slave moldovenești, formînd una din principalele opere literare ale culturii slavo-romine specifice epocii¹³.

Cîntecul aparține deci lumii feudale, singura care a putut utiliza legenda biblică, singura care a putut-o prelucra prin datele speciale ale cazului *Vartic*, și singura care a putut întrebuința poetic sugestiile etimologice armenesti ale numelui victimei.

Cauzele politice ale executării boierului au fost neîndoieľnic acuzația de trădare.

Pentru a lumina odată cu justețea acestei afirmații și probabilitatea intervenției *Doamnei Jelena*, sugerată de baladă, în rezolvarea acestui caz politic, este necesar un excurs istoric, ce urmează să prezinte documentar personalitățile și liniile politice pe care au activat cele două personaje istorice ale baladei.

Petru Vartic, armean de origină, de proveniență probabil poloneză, fiu al *diacului Vartic*, a avut în Moldova o strălucită carieră de curte, care, începînd înainte de 1520, cînd îl aflăm vînzînd lui *Pahomie*, episcop de Rădăuți, o prisacă cu grădină pentru 200 de zloți tătărești¹⁴, culminează în anul 1541, cînd *Petru Rareș* îl face hatman și portar de Suceava¹⁵.

Diplomat în serviciile lui *Petru Rareș*, care l-a utilizat în vremea exilului său ardelean în misiuni de încredere, ca cea avută în 1539 pe lingă *Ferdinand I*¹⁶, el a informat și cu titlu personal pe germani despre starea lucrurilor de la hotarul turcesc.

Scrisoarea sa din 1542¹⁷, în care discută planul de război al imperialilor cu turcii și șansele lor într-un asemenea război, precum și o scrisoare a bistrițenilor adresată sibienilor la 25 mai 1547¹⁸, din care rezultă că boierul moldovean comunica bistrițenilor și cele mai secrete știri relative la turci, documentează pînă la imediata evidență cauzele executării acestui sfetnic, ce apare zi de zi în divanul domnesc, pînă în preziua pedepsirii sale¹⁹.

Fiînd deci evident că *Petru Vartic* a fost executat ca vînzător în favorul ardelenilor, ne rămîne să cercetăm dacă *Doamna Jelena* a putut avea prin linia sa politică vreun amestec direct în această execuție.

¹³ v. art. nostru: *La littérature slavo-roumaine à l'époque d'Etienne le Grand*, ce va apare în *Romanoslavica* 1957,

¹⁴ v. M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefăniță Vodă*, Iași, 1936, 479.

¹⁵ v. Nicolae Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, Buc. 1900, 348—9.

¹⁶ v. Hurmuzachi, *Documente privitoare la istoria Romînilor*, II/1, 208, 5 August 1539.

¹⁷ v. op. cit. II/1 p. 240, doc. n. CCIX.

¹⁸ v. op. cit. XV/1, p. 461, nr. DCCCCLVIII.

¹⁹ v. Chibănescu, *Surete și isvoade*, XIX, 201.

Doamna Jelena, soția lui Petru Rareș, descindea, așa cum nu uită să precizeze cu mândrie pisaniile ctitoriilor sale moldovenești, Botoșani, Suceava, — în care se întitulează cu mândrie « *despotovna* », — din neamul domnesc sîrb al *Brankovićilor*.

Această nepoată a lui George Branković (1427—1456) a cărui fiică, Mara, a fost soția lui *Murad al II-lea* (1421—1451), păstrase în lumea turcească puternicile legături ale neamului său. Relația lui *Grigore Ureche* despre rosturile ei politice în reînscăunarea lui *Petru Rareș*, este în această privință categorică:

...« și s-au sfătuit (*Petru Rareș*) cu *Doamna* sa să trimeată carte cu mare jalbă și plîngere la *Soliman împăratul turcesc* . . . și știind carte sîrbească *Jelena*, domnia sa au scris la împăratul cu mare jalbă și plîngere, și o au dat lui *Petru Vodă*: iar *Petru Vodă* o au slobozit-o pe o zăbrea din cetate de sus și au căzut jos, din afară lingă zidul cetății. Și de aci au chemat o slugă a sa crezută, ce era sîrb, și i-au arătat cartea și i-au zis în taină; să o ia și să o ducă la mîna împăratului. El, luînd învîțătură, s-au dus și au luat cartea și o au dus la *Țarigrad*, și o au tîns la mîna împăratului»²⁰.

Rosturile *Doamnei Jelena* în această reînscăunare nu s-au redus desigur la cele de diac, ci au atins, după cum indică și utilizarea slugii sîrbești, domeniul intervențiilor politice.

Imperiul turcesc avea în acea vreme, pentru relațiile sale cu Europa răsăriteană, cancelarie de limbă sîrbă, ceea ce însemna că politica sultanilor era determinată, cel puțin pentru această sferă, de sfetnici de neam sîrb. Știm de altfel, încă din veacul precedent, al *XV-lea*, că *sultana Mara*, fiica lui *George Branković* și mătușa *Doamnei Jelena Rareș*, care și-a guvernat sîrbește feuda sa de la *Seres*²¹, a intervenit, uneori direct, în politica soțului ei *Murad II*, hotărîndu-l, de pildă, să încheie pacea de la *Seghedin* din 1444²².

În zilele lui *Soliman II* (1520—1566) sîrbizarea conducerii politice turcești și-a atins apogeul, imperiul avînd la un moment trei viziri de neam sîrb, cărora li se adăuga marele vizir *Mehmed Sokolović*. Acest sîrb, despre care știm că asculta pe guslarii neamului său cîntînd isprăvile eroice ale lui *Milôș Obilić*²³, ce ucisese la *Kosovo* (1389) pe sultanul *Murad I*, a reînființat în anul 1557, pentru neamul său, patriarhia sîrbească la *Peć*.

Spre deosebire de boierul *Petru Vartic*, ale cărui origini și raporturi familiare îl legau de lumea polonă și de creștini, văduva protectorului său moldovean, *Doamna Jelena*, a reprezentat în Moldova vremii sale, evident curentul turcesc, către care o împingeau toate legăturile sale familiare. Către o asemenea atitudine politică personală ne îndreaptă faptele și linia personală a vieții fiilor săi, *Iliaș Voevod* și *Ștefan Voevod*, — ce mărturisesc o încredere și o adaptare la cele turcești, în care crescuseră de altfel, ce a trebuit să aibă cauze familiare și sociale²⁴.

Linia vieții sale creștine, — ctitoriile sale, pe care nici versurile tradiției poetice nu le-au uitat²⁵, făcînd din amintirea lor mijloc intenționat de răscumpărare a păcatului, — nu ne poate înșela, căci știm că pînă și *sultana Mara*, nu numai că și-a guvernat creștin feuda de la *Seres*, dar a rămas și în harem bună creștină²⁶.

Mărturie pentru linia turcească a politicei sale, care explică amestecul ei în uciderea lui *Petru Vartic*, informator al taberei creștine, stă nu numai în educația și politica fiilor ei, *Iliaș* care a sfîrșit prin a se turci, ci și în propriile sale fapte.

În momentul vacanței scaunului domnesc, în urma uciderii lui *Ștefan Rareș* (1552), ea va susține pe pretendentul *Joldea*, împotriva lui *Petrea Stolnicul*, ce venea cu ajutor polon.

²⁰ v. ed. Const. Giurescu, 149.

²¹ v. C. Jirecek, *Istoriја Srba*, II, Beograd 1923, 199.

²² v. op. cit. 149.

²³ v. E. Hauman, *La formation de la Yougoslavie*, Paris 1930, 87.

²⁴ v. *Revista istorică* II (1916) p. 178/9 și XIX (1933) 1/6.

²⁵ v. I. vers. 44/51; IV vers. 57/64; V, vers. 46/50; etc.

²⁶ C. Jirecek, op. cit. II. 160.

În fața tuturor acestor precizări și sugestii, în acord cu anecdotică baladei, precum și cu afirmațiile cronicarilor *Eftimie* și *Macarie*, ce am citat, trebuie să acceptăm amestecul *Doamnei Ileana* în uciderea *hatmanului Vartic*.

Dacă sub faptele și personalitățile istorice sînt păstrate în versurile baladei, cu claritatea și fidelitatea izvoarelor narative istorice, și intimitatea omenească a dramei povestite va fi avut realitate, nu știm. Confirmarea, ori mai probabil infirmarea faptului, după cum nici nu ar aduce documentări noi pentru dovedirea istoricității acestei tradiții poetice, nici nu ar putea să o infirme.

Urmind o sugestie a lui *N. Iorga*²⁷, vom confrunta faptul că știrile relative la amestecul *Doanei Jelena* în crimele lui *Iliaș Voievod*, apar numai în cronicile scrise în zilele și din porunca lui *Alexandru Lăpușneanu* (1552—1561), cu o notă istorică ce apare numai în cronică moldo-polonă:

«*Acest Alecsandru, după ce se făcu Domn, au poruncit să sugrume pe bătrîna văduvă a lui Petru Vodă, iar pe fiica ei ce fusese după Joldea și au luat-o de soție*»²⁸.

Pentru identificarea momentului și mediului în care s-a creat balada este semnificativ faptul că letopiseșele de curte, ce povestesc cu violență faptele politice ale bătrînei Doamne, trec sub tăcere moartea ei, ale cărei împrejurări ne sînt cunoscute numai prin adaosul făcut în afara curții lui *Lăpușneanu*, versiunii polone a cronicii moldovenești.

Se poate deci interpreta, cu vădită autoritate, atitudinea potrivnică *Doamnei Jelena* a cronicilor de curte, ca un produs al intervenției voite, sugerate sau numai tolerate de *Lăpușneanu*, care a trebuit să motiveze omorul soacrei sale și neîndoielnic că cea mai bună motivare n-ar fi putut fi alta, ci tocmai calomnierea sau numai prezentarea faptelor și caracterul său.

Dar la curțile moldovene, care începuseră să redacteze, pentru posteritate, letopiseșe domnești, existau alături de cronicari, ce însemnau faptele vremii după indicațiile Domnului, și alte mijloace de direcționare ale opiniei publice, specifice epocii, cîntăreții epici.

Mărturia lui Nicolae Costin este categorică: «*Se pomeniște în istoriile ungurești cu mare laudă Matiaș Huniad, crai unguresc, să fi avut obiceiul la ospeșele sale, . . . porunceă cîntăreșilor în canoane faptele a oameni bine numiți și îndrăzneți la război de cu turcii, în stihuri scrise în limba lor a de moșie. Acest obicei și în Italia, și la turci și în țara sîrbească, și în alte țări, și aice la noi în țară, vedem și pînă astăzi, la mesele domnilor, cîntînd lăutarii cîntecele domnilor trecuți cu nume bun, și cu laudă celor buni, iar cu ocară celor răi și cumpliți*»²⁹.

Data tirzie a acestei note este compensată de semnarea unui cîntăreț profesionist ce a trăit la curțile moldovene ale lui *Petru Aron* (1451—1457).

Documentul acestuia din 11 Octombrie 1454³⁰ a fost scris de un diac ce semnează *Gheorghe srbin i pevač* adică *Gheorghe sîrb și cîntăreț*.

Confruntarea acestei știri documentare interne, atît cu cunoscuta emigrare a guslarilor sîrbi către Polonia și Ucraina, unde sînt atestați la curțile lui *Wladislaw Jagello* încă de la 1415³¹, cu activitatea lor profesională poliglotă³², cit și cu faptul că termenul *pevač* corespunde denumirii lor profesionale naționale³³, dovedește odată cu circulația guslarilor sîrbi din țările romine și existența poetice de curte încă din sec. XV, ceea ce este în acord și cu conservarea în *Gramatika ceka*,

²⁷ *Revista istorică* XIX (1933), 4. .

²⁸ Ion Bogdan, *Vechile cronici pînă la Ureche*, Buc., 1891, 182.

²⁹ v. ed. St. Petre, Buc. 1942, 42.

³⁰ v. M. Costăchescu, *Documente moldovene înainte de Ștefan cel Mare*, Iași (1932), II nr. 136, 513/4.

³¹ v. *Archiv für slv. Phil.*, XXIX (1907) 247.

³² v. *Revue des études slaves*, XIII (Paris 1933) 23.

³³ v. M. Murko, *La poésie populaire épique en Yougoslavie au début du XX-e siècle*, Paris 1929, 10.

scrisă de *Jan Blahoslav*³⁴ la 1571 a unui cîntec slav despre *Ștefan cel Mare* auzit la cîntăreții croați de la Veneția³⁵.

În perspectivele acestor fapte și situații istorice, nu putem despărți balada morții lui *Petru Vartic* de nevoile politice interne ale lui *Alexandru Lăpușneanu* care a trebuit să își situeze victima în rosturi și viziuni negative, ce inițial au avut evident misiunea de a motiva și scuza crima domnească.

Ea a reprezentat în momentul respectiv ceea ce încercau, prin notițele dușmănoase amintirilor Doamnei, cronicarii voievodali pentru posteritate.

Balada morții *hatmanului Vartic* a fost creată de cîntăreți profesioniști, care au utilizat pe de o parte informațiile politice ce le furniza curtea, elemente de cadru poetic cîrturăresc, iar pe de alta mijloacele tehnice poetice orale curențe. Cîntecul astfel creat de cîntăreți, ce aparțineau prin originea lor socială lumii populare, deși formal deservea inițial lumea feudală și contradicțiile ei interioare, a cuprins de la început, prin faptul că opera literară oglindește firească odată cu realitatea și atitudinea creatorului față de mediul inspirator, și adevărata sa funcțiune socială.

În momentul în care anecdotică, prin simpla trecere a timpului nu a mai prezentat interes pentru publicul boieresc, s-a putut conserva în circulația populară nu numai prin valorile sale artistice care își au întotdeauna rost în acceptarea populară a unei opere de artă, ci mai ales, prin oglindirea realistă, negativă a lumii feudale.

Mecanica trecerii sale în circulația și în zestrea poetică folclorică a fost simplă și firească; drumul de realizare al acestui proces literar de acceptare culturală este evident și simplu.

Cîntăreții profesioniști, lăutari, care o creaseră și o cîntaseră la vreun ospăț al *Lăpușneanului*,^{*} au repetat-o nu numai la alte oșpețe pe la curțile boierești, dar și în fața unui public mai larg, la praznicile hramurilor ori pe la bilciuri. De aci a fost larg repetată, adoptînd-o poporul prin cîntăreții săi specifici.

Conservarea ei în circulația populară, adoptarea ei în patrimoniul folcloric și adaptarea ei cauzei populare s-au datorat desigur nu numai situațiilor epice ce au impresionat, ci mai ales efectelor unor alte împrejurări pe care le vom sublinia succint sub raportul momentului.

Acceptarea populară a acestei tradiții poetice s-a produs desigur într-un moment în care desfrînarea vremurilor fiilor lui *Petru Rareș* era încă vie în amintirea poporului. Buna conservare a valorilor istorice ale anecdoticii indică recepționarea ei folclorică încă din primele momente ale circulației sale.

Imaginea schițată de cîntăreții lui *Lăpușneanu* pentru soacra sa, suprapunîndu-se în conștiința poporului, zvonului despre desfrînarea fiilor săi, poporul a concretizat în portretul ei stigmatizarea societății feudale, făcînd din *Doamna Ileana* un tip reprezentativ al lumii aceleia.

Înlăturînd amintirile pioasei cititoare, poporul a făcut din *Doamna Elena Rareș*, la început într-o viziune de clasă, tipul feminin reprezentativ al lumii sale; acesta evadînd apoi, prin efectele circulației orale, atît din vremurile sale ce s-au uitat cu scurgerea timpului, cît și din anecdotică ce i-a fost originar organică, a sfîrșit prin a deveni simbolul *femeii fatale*, elementul de satiră socială conservîndu-se numai prin perpetuarea titlaturei de *Doamnă*.

Într-adevăr, *Doamna Ileana* mai apare și într-un grup de cîntece specific bănățene, care au la bază următoarea fabulație:

Doamna Ileana momește de la fereastra sa dragostea unui chipeș voinic calificat în unele versiuni de « moldovean »; ezitățile voinicului sînt înfrînte, Doamna afirmînd că soțul îi este plecat la vînătoare sau la război. Tînărul intrat în casă amină însă momentul dragostei, preferînd în primul rînd o bună ospățare. Reîntoarcerea neprevăzută a soțului descoperă necredința femeii. Voinicul, povestind adevărul,

³⁴ v. ed. J. Hranil și J. Jireček, Praga 1856.

³⁵ v. art. nostru: *La littérature slavo-roumaine à l'époque d'Etienne le Grand*, în vol. citat.

felul în care a fost momit și neconsumarea dragostei scapă cu viață, iar femeia este făcută luminare spre a lumina, arzînd de vie, cina sofului (VIII—XVII).

D. Marmeliuc³⁶ a semnalat raporturile literare ale acestei anecdote cu fabulația trădării lui Marko Kraljević de către soția sa³⁷; puncte de contact între cîntecul *Doamnei Ileana* și balada lui Marko fiind numai pedepsirea necredincioasei prin ardere, precum și numele ei, *Elena*.

La fîntîna cu stejari de lingă Prilep două fete, albind pînza, cîntă. Păcat, zic ele, și Marcu le aude, că Jelena nu mai iubește pe Marko, decînd s-a îndrăgit cu frumosul Duka. Marko auzînd poruncește praznic la care își invită prietenii; întrebîndu-se cine să meargă să invite pe Duka, soția se oferă să se ducă ea. Supraveghînd reîntoarcerea ei, însoțită de frumosul Duka, eroul se convinge de adevărul celor ce auzise. De aceea în prezența lui Duka, el își întrebă soția, ce ar prefera: să servească la masă sau să lumineze; ea preferînd să lumineze, este unsă cu catran servind drept torță aprinsă la ospăț.

Dar și în această baladă citată de Marmeliuc, ca și în toate celelalte numeroase forme ale poeticei matrimoniale a lui Marko Kraljević soția, sa, care se numește într-adevăr *Jelena* și își înșeală soțul, nu este niciodată prezentată sub trăsăturile unei *femei fatale*, care momește, ca *Doamna Ileana* a cîntecelor românești, dragostea bărbatului.

Subzistă în schimb în trăsăturile *Doamnei Ileana*, proprii baladelor bănățene, unele valori anecdotice caracteristice, care cu toate efectele procesului de interferență literară ce a dirijat anecdota romină bănățeană pe linia fabulativă a nevastei lui Marko Kraljević, mai ales în episodul final, ne permit încă să constatăm și să documentăm legăturile *Doamnei Ileana*, din aceste versuri, cu eroina baladei lui *Vartici*.

Dacă în portretul moral al eroului, cunoscut uneori ca « moldovean », rezistența activă a lui *Vartici* împotriva « păcatului » a dispărut, subsistă însă amintirile ei în încercarea de a amîna momentul fatal, preferînd cina, dragostei:

*Apoi ea mi-l întreba :
— Vom cina ori ne-om culca ?
Ienășel atunci zîmbea
Și din gură cuvînta :
— De culcat nu ne-om culca,
ci mai bine om cina.
Cînd Ienășel petrecea,
iată și Bogdan sosea³⁸.*

Mai clar încă sînt conservate amintirile refuzului lui *Vartici* de a satisface patima *Doamnei Ileana* în două versuri ale unei alte variante:

*nici un păcat nu făcea
nu-mi făcea că nu mi-și vrea!*

Doamna Ileana, care își alegea iubitul în balada lui *Vartici* dintre oaspeții poftiți la curtea sa îl momește, în cîntecele bănățene, de la fereastră dintre trecători, vulgarizîndu-se expresia și situațiile; se conservă totuși rostul provocator al femeii, ce lipsește soției lui Marko Kraljević.

Este deci evident că versiunile poetice bănățene, deși poartă formal semnele unei contaminări anecdotice cu fabulația de origini și rosturi balcanice a soției lui Marko Kraljević, căreia îi datoresc însă numai episodul final al pedepsirii femeii necredincioase, sînt legate organic și genealogic de tradiția poetică moldovenească a *Doamnei Ileana Rareș*, tipul epic al eroinei, *femeia fatală*, neputînd fi despărțit de acela al nașei din balada lui *Vartici*.

³⁶ v. *Figuri istorice românești în cîntecul popular al Romînilor*, Buc. 1915, 30.

³⁷ v. frații Miladinov, *Bălgarski narodni pesni*, Zagreb 1868, nr. 163.

³⁸ v. XIII, Vers. 54/61.

BIBLIOGRAFIE

A. NOUREL

- 1 A. I. Vasiliu, Cîntece, urături și bocete de ale poporului, București, 1909, p. 11/13.
Nourel și Calapod păharnicul (primul episod) com. Tătărășii Sucevei,
 moș T. M. Buchilă.

B. VARTICI.

- 2 a) *Convorbiri Literare*, XXXII, 1898, p. 858.
 b) C. N. Mateescu, Balade, Vălenii de Munte, 1909, p. 29.
Vartici
 Argeș, Albești.
 3 Avram Corcea, Balad epoporale, Caransebeș, 1899, p. 47.
Rozan.
 Banat, Costei lingă Virșeț.
 4 *Șezătoarea*, XIV, 1914 Fălticeni, p. 145.
Doamna Ileana
 Cileni, Romanai. D-tru Geapănă.
 5 Păsculescu N., Literatură populară rominească, București 1910, p. 195.
 Celeiu, Romanai; Lucan Candoiu.
Doamna Ileana
 6 Constantinescu G. C., Din Romanai, Caracal, 1913, p. 23.
Doamna Ileana
 Potlogeni, Romanai; D-tru Diaconu.
 7 *Grai și Sufler*, V. 2 București 1932, p. 234.
 Argeș
 versiune analizată numai.

C. IENĂȘEL

- 8 a) *Albina*, Pesta 1866, nr. 26.
 b) Ath. Marienescu, Balade, II, Viena 1867, p. 110.
 c) P. Crina Damaschin, Balade populare, Sibiu, 1907, p. 64.
Bogdan și Ienășel
 9 Vulpian D., Muzica populară, Leipzig 1884, p. 64.
Ienășel.
 Banat.
 10 *Foia poporului*, II, Sibiu 1894, nr. 24, p. 275.
Ienășel
 Ardeal, Crocina.
 11 *Foia poporului*, IV, Sibiu 1895, nr. 28, p. 219.
 12 Alexici G h., Texte de literatură poporană romină, Budapesta 1899, p. 65.
Ienășel
 Banat, Straja, Timiș, Bița Luca.
 13 Catană G h. Balade populare, Brașov 1916 (ed. 2-a) p. 65.
Ienășel
 Banat, Crijma.
 14 Popovici Iosif, Poesii populare romine, Caransebeș, 1909 p. 38.
 Banat, Burjuc.
Ienășel
 15 Popovici Iosif, Poesii populare romine, Caransebeș, 1909. p. 40.
Ileana Doamna lui Bogdan
 Banat Iladia, Caraș. Nic. Bunghi.
 16 Tudor Pamfile, III, Dorohoi, 1926, p. 55.
 Mehadia-Banat.
 17 *Semenicul*, I, nr. 4 p. 35.
 Cliciova, Banat.

СОЦИАЛЬНАЯ ФУНКЦИЯ ИСТОРИЧЕСКОГО ЭПОСА. (БАЛЛАДА О ВАРТИЧЕ)

Боярыня Ильяна, — повествует старинная румынская баллада, — пользуясь отсутствием своего супруга, уехавшего на охоту, пытается совратить своего крестного сына — *боярина Вартича*. В ужасе молодой боярин бежит от греха, а разгневанная боярыня, желая отомстить за нанесенное ей оскорбление, рассказывает нернувшемуся супругу, что Вартич пытался силой свести ее с пути праведного.

Ослепленный ревностью, старый боярин приказывает схватить беглеца и казнить его, несмотря на мольбы молодой жены последнего — крестной дочери старого боярина. Безутешная молодая женщина лишает себя жизни и падает на бездыханное тело своего любимого мужа. Из их могилы вырастают два розовых куста.

Сравнивая содержание этой народной баллады с библейской легендой о неверной жене Путифара, автор делает вывод, что народная баллада пересказывает библейскую легенду, заменяя только имена именами местных персонажей — *боярыни Ильяны* и ее крестного сына *Вартича*.

Второстепенный персонаж по имени *Ноур* служит для установления связи между народным преданием и историческими событиями того времени — эпохи *Петру Рареша* и его сыновей. В самом деле, в те времена — 7 апреля 1548 года — был казнен за измену *гетман Вартик*, которого звали *Петру*, как и его предполагаемого крестного отца *Петру Рареша* — супруга боярыни *Желены Бранкович*, матери воеводы *Илиаша*, по приказанию которого и была совершена казнь.

Автор старается установить политические позиции двух главных действующих лиц: по его словам *боярыня Ильяна* была сторонницей турок (о чем свидетельствуют, по данным летописи Макария, советы, которые она давала своему сыну Илиашу), в то время, как Вартич был шпионом христианских держав. Таким образом автор устанавливает генезис этой народной баллады, а также реальные причины казни. Народная традиция отразила это событие в стихах, повторяющих древнюю фабулу легенды о жене Путифара.

Первоначально баллада была, без сомнения, сложена при дворе *Александру Лэпушняну* (1552—1561гг.). Этот князь, приказавший казнить свою свекровь — *боярыню Желену*, должен был как-то оправдать свое преступление. Один из его придворных, желая прислужиться, придумал историю о беспутном поведении боярыни, а народные певцы сложили об этом песню. Таким образом, как в придворных летописях, написанных по приказу князя *Александру Лэпушняну*, так и в народном предании благочестивая боярыня предстает как отрицательный образ.

Баллада вошла в сокровищницу румынского фольклора потому, что она отражает отрицательные стороны феодального мира, хорошо знакомого и ненавистного народу.

SOCIAL FUNCTION OF FOLK EPICS (VARTICI'S BALLAD)

One of the Roumanian folk epics deals with the story of a *Princess Ileana*, who «taking advantage of her husband's having gone away hunting, seduces her godson, boyar *Vartici*. The young man, recovering from his enchantment is terrified by the dreadful sin he had been induced to commit, runs away, trying to escape from the wicked woman. The latter, determined to avenge the insult her lover had inflicted upon her, tells her husband, on his return, that *Vartici* attempted to persuade her to be unfaithful to him. Blinded by his jealousy, the prince sends his men-at-arms to seek the fugitive and, without any trial, has him executed, in spite of the ardent supplication of his goddaughter, the young boyar's wife. The devoted spouse overcome with grief commits suicide, throwing herself upon her dead husband's body. Out of their graves, two rose-trees shot up, enlacing each other.»

Comparing the epic contents of this folk ballad with the biblical fable of Putiphar's unfaithful wife, the author demonstrates from the outset that the anecdotal folk topic is a replica of the biblical fable with the only difference that the characters of the latter are replaced with local personages: *Princess Ileana* and her godson *Vartici*.

A secondary character, *Nour* by name, serves as instrument in decyphering the link between the poetical folk tradition, transmitted down the ages and the historical circumstances and time when the characters are supposed to have appeared. The names of *Nour* and of the two other characters of the ballad lead to an historical event that occurred during the reign of *Prince Rares* and his sons. True enough, on the 7th of April 1548, *hetman Vartici* was put to death for betraying his sovereign. It is interesting to note that the offender bore the same Christian name *Petru* as *Prince Petru Rares* — presumably his godfather — husband to *Princess Jelena Brankovici*, mother of *Prince Ilias* who ordered *Vartici*'s execution.

The author succeeds in establishing the political creeds of the two principal characters, pointing out that *Princess Jelena* was a supporter of the Turks, as her demeanour and political counsels given to her son *Ilias*, mentioned in *Macarie's* chronicles indicate — while *Vartici* was a spy of the Christians powers. He thereby determines *Vartici*'s treason as the true reason of his execution. This establishes the genetic moment of the folk tradition reproducing in verse this incident, inspired by the ancient fable of Putiphar's wife, which deals with a similar case of lust and treachery.

The original ballad was, doubtlessly, created at *Alexandru Lapusneanu's* court (1552—1561). This prince, who had ordered *Princess Jelena*, his mother in law's murder, needed a justification of his crime. One of his courtiers, wanting to please his sovereign invented the story of *Princess Ileana's* misconduct, and the folk singers made up a song of it. This explains why *Jelena* — otherwise a pious princess, who built churches — is presented to posterity as a wicked woman. She therefore appears as a negative character, both in the court chronicles, written on *Prince Alexandru Lapusneanu's* orders, and in folk epics. The fact that the Armenian word "*vard*", borne by *Vartici*, signifies *rose*, has led to connecting the legend of the rose-tree to the adventure occurred at this feudal court.

The above poetical tradition has been accepted and included in the folkloristic stock of the Roumanian people because it reflects the negative aspects of feudal life, known to and hated by the people, portraying *Princess Ileana* as the moral prototype of her world and later as the symbol of a wicked, dissolute woman.